

پژوهشی در کتاب سلوة الحزین و تحفه العلیل

رحیمه بیرکته شمشیری*^۱

بازنگری مقاله: ۱۴۰۱/۱۲/۶

دریافت مقاله: ۱۴۰۱/۱۱/۱۶

پذیرش و انتشار: ۱۴۰۱/۱۲/۲۷

چکیده

سلوة الحزین و تحفه العلیل عنوان کتابی از قطب‌الدین راوندی (د. ۵۷۳) از علمای امامیه در سده ششم هجری است که برخی آن را با نام دعوات می‌شناسند و می‌شناسانند. این کتاب از جمله نخستین کتاب‌های امامیه در حوزه دعا به معنای موسع و تخصصی آن است. در این اثر به صورت تخصصی و گسترده به موضوع دعا و برخی اشکال و عناصر آن از جمله توسل، نمازها، تسبیحات، حرزها و تعویذها و ... پرداخته است. در این مقاله که به روش توصیفی - تحلیلی نگاشته شده است پس از معرفی سلوة الحزین، به بررسی شیوه تدوین اثر و نگرش مؤلف کتاب به مقوله دعا و ذکر و سایر عناصر مرتبط با آن پرداخته شده است. از مطالعه سلوة الحزین دانسته گردید قطب راوندی نگاه موسع در مفهوم و کارکرد دعا داشته است. گزینش احادیث ادعیه و مرتبط با آن در سلوة الحزین توسط مؤلف نشان می‌دهد در این مجموعه احادیثی درباره آداب و شرایط و موانع اجابت دعا به عنوان بخش مقدماتی کتاب آمده است. مؤلف در این بخش تفکیکی میان روایات ذکر و دعا قائل نشده است و هر دودسته روایات را در کنار یکدیگر نقل کرده است. به نظر می‌رسد با توجه به تفصیل باب دوم کتاب، هدف اصلی تدوین آن، ارائه ادعیه بیماری و سلامتی و موضوعات مرتبط است. در این باب به عنوان مقدمه احادیثی در موضوع بهداشت و سلامت فردی مطرح شده است. برخی بیماران با ادعیه و طبابت بهبود یافته و شکر بر سلامتی باز یافته دارند و ادعیه خاص خود اما برخی بیماری‌ها مؤمن را در حالت احتضار و مشرف به مرگ می‌کند. راوندی برای هر دو گروه آداب و ادعیه مرتبط در فرهنگ روایی مسلمانان به ویژه شیعیان را از منابع مهم حدیثی استخراج و در این مجموعه یکجا نقل کرده است.

واژگان کلیدی: قطب‌الدین راوندی، سلوة الحزین و تحفه العلیل، دعا، ذکر، طب، بیمار.

۱. مقدمه

سلوة الحزین و تحفة العلیل عنوان کتابی از قطب‌الدین راوندی (د. ۵۷۳) از علمای امامیه در سده ششم هجری است. در منابع کتابشناسی و نیز فهرس نسخ خطی افزون بر عنوان مذکور از «سلوة الحزین»، «الدعوات» و گاه «تحفة العلیل» نیز یاد شده است (آقابزرگ تهرانی، ۱۴۰۳ق، ص ۱۸۲-۱۸۳؛ خوانساری، ۱۳۹۰ق، ج ۴، ص ۵-۹؛ درایتی، ۱۳۹۰، ج ۱۸، ص ۳۶۲؛ ج ۵۴۴/۷). برخی همه این اسامی را مربوط به یک کتاب از قطب راوندی دانسته‌اند برخی دیگر دو اثر مجزا از همین نویسنده می‌دانند (خوانساری، ۱۳۹۰ق، ج ۴، ص ۸). سبک و شیوه تدوین این مجموعه دعایی و نیز ارائه برخی روایات غیر مرتبط با مقوله دعا در این اثر ما را بر این داشت تا این کتاب را مورد مطالعه قرار دهیم. تاکنون مقاله‌ای درباره این کتاب نوشته نشده است و برخی توضیحات در خصوص این کتاب در کتب کتابشناسی و نیز در دائرةالمعارف بزرگ اسلامی ذیل نام قطب‌الدین راوندی آمده است. در ادامه نخست به معرفی اجمالی قطب راوندی پرداخته و سپس ویژگی‌ها و گفتنی‌های لازم درباره سلوة الحزین ارائه می‌شود.

۲. قطب‌الدین راوندی

ابوالحسن یا ابوالحسین، سعید بن هبة‌الله بن حسین راوندی مشهور به قطب راوندی در قرن ششم هجری قمری در راوند کاشان به دنیا آمد. قطب‌الدین سعید بن هبة‌الله بن حسن راوندی، از کودکی نزد پدر مشغول تحصیل علوم دینی شد. او علاوه بر تحصیل در زادگاهش از علمای دیگر مناطق ایران مثل قم، اصفهان، خراسان، همدان و دیگر شهرها نیز استفاده برده است. (افندی، ج ۲، ص ۴۲۴). وی در دوران تحصیل در این شهرها از علمای بزرگی بهره برده است که نام برخی از این اساتید عبارت‌اند از: ابوجعفر محمد بن علی بن محسن حلبی، ابوالحسن محمد بن علی بن عبدالصمد تمیمی نیشابوری، سید ابو البرکات محمد بن اسماعیل مشهدی، صفی‌الدین مرتضی بن داعی بن قاسم، شیخ السادة مجتبی بن داعی بن قاسم، ابوالفضل عبدالرحیم بن احمد شیبانی، ابوجعفر محمد بن مرزبان، ابوجعفر بن کیمیح، ابونصر الغاری. بزرگ‌ترین و معروف‌ترین استاد قطب‌الدین، فضل بن حسن طبرسی صاحب تفسیر مجمع‌البیان است (قطب راوندی، ۱۴۲۷، مقدمه محقق، ۳۱-۳۶؛ پاکتچی، ۱۳۹۸، ص ۵۷۴).

قطب راوندی شاگردان برجسته و زیادی را پرورش داد که برخی از آن بزرگان عبارت‌اند از: ابن شهرآشوب، احمد بن علی بن عبدالجبار طبرسی، حسین بن سعید بن هبة‌الله، علی بن عبدالجبار بن محمد، علی بن محمد المدائنی، محمد بن الحسن البغدادی، محمد بن سعید بن هبة‌الله. (همان).

قطب‌الدین راوندی در علوم گوناگون تبحر داشته، و دست به تألیف زده است. از دانشمندان پرکار در امر تألیف به شمار می‌رود که در بیشتر رشته‌های علوم دینی از فقه و حدیث و تفسیر گرفته تا کلام و تاریخ و شعر، اثر و کتابی از خود به‌جای گذاشته است. باین‌همه رویکرد فقهی و حدیثی در وی نمود ویژه‌ای دارد.

بزرگان زیادی از قطب راوندی به نیکی یاد کرده‌اند؛ از جمله: علامه امینی صاحب‌الغدیر درباره او گفته است: «راوندی یکی از پیشوایان علمای شیعه، برگزیده این طایفه و از اساتید بی‌نظیر فقه و حدیث و از نوابغ و از اساتید بی‌نظیر فقه و حدیث و از نوابغ علم و ادب است. هیچ‌گونه عیبی در آثار فراوانش و تیرگی در فضایل و تلاش‌ها و خدمات دینی و اعمال نیکو و کتب ارزنده‌اش وجود ندارد». ابن حجر عسقلانی از علمای اهل سنت نیز درباره او گفته است: «او در جمیع علوم فاضل است و در هر نوعی از علوم صاحب تصنیفات بی‌شمار بوده است» (قطب راوندی، ۱۴۰۷ق، مقدمه محقق، ص ۶-۷؛ قطب راوندی، ۱۴۲۷ق، مقدمه محقق، ص ۲۶-۳۰).

قطب‌الدین راوندی سرانجام به سال ۵۷۳ هجری قمری در شهر مقدس قم از دنیا رفت و در جوار حرم حضرت معصومه (س) به خاک سپرده شد.

۳. معرفی و ساختار کتاب سلوة الحزین و تحفه العلیل

سلوة الحزین و تحفه العلیل از جمله کتاب‌های حدیثی است که مشتمل بر مجموعه‌ای از روایات نبوی و اهل بیت عصمت و طهارت علیهم‌السلام است. این کتاب همچون سایر کتب ادعیه نیست؛ بلکه به‌واقع کتاب حدیثی است که احادیث فراوانی درباره اهمیت دعا، آداب و شرایط دعا، عوامل و موانع استجاب آن و در ادامه آداب و ادعیه سلامت و بیماری و در پایان آداب و ادعیه محتضر و مرگ و جز آن را در خود جای‌داده است. این احادیث بدون ذکر سند و به‌صورت مرسل آمده است و غالباً نام گوینده حدیث که معصوم است و یا نام راوی از معصوم در آن ذکر شده است. ذکر این نکته هم لازم است بندرت و در مواردی روایات و گزارش‌هایی از غیر معصوم (برخی صحابه و تابعان و اصحاب امامان (ع)) نیز در این مجموعه نقل شده است. از نظر موضوعی، اگرچه می‌توان در نگاه کلی و غالبی، موضوع اصلی کتاب را دعا و ذکر دانست؛ اما به‌واقع در نگاهی به احادیث مذکور در این کتاب دانسته می‌شود یا نگاه مؤلف به دعا نگاهی موسع بوده و یا اینکه ادعیه گردآوری شده در این مجموعه مختص طیف خاصی از افراد که همان بیماران باشد آمده است. محدث نوری درباره موضوع کتاب سلوة الحزین بعد از نقل سخن علامه مجلسی در بحارالانوار که نوشته است: «فیه دعوات موجزة شریفة، مأخوذة من الأصول المعتمدة» چنین گفته است: «لیس هو مقصوداً علی الأدعية، بل فیه مما یتعلق بحالتي الصحّة و المرض، و آداب الاحتضار،

و ما يتعلق بما بعد الموت، و فوائد كثيرة، و نوادر عزيزة» و بدین گونه موضوع کتاب را صرف دعا ندانسته و با توجه به نقل روایات در موضوعات متعدد و گوناگون آن را دارای فواید فراوان و گرانسنگ دانسته است (نوری، ۱۴۰۸ق، ج ۱/ ۱۸۲).

عبدالحلیم عوض الحلی درباره دلیل شهرت کتاب سلوة الحزین بانام دعوات گفته است: ممکن است گفته شود موضوعی که در این کتاب غلبه دارد، دعا هست و حتی در بحث طب و بهداشت این موضوع را به نماز و دعا پیوند داده است. در ذکر مرض و بیماری‌ها باز می‌بینیم غلبه با دعا هست و موضوع آداب دعا به هنگام بیماری و دعاهای گوناگون برای دردها و امراض مختلف بیان شده است. در باب چهارم نیز که در موضوع مرگ و احتضار است غلبه با دعا هست (راوندی، ۱۴۲۷ق، مقدمه محقق، ص ۶۰).

پیش از سخن درباره ساختار کتاب مناسب است از نسخه‌های خطی گزارش شده از کتاب و نیز از

چاپ‌های آن بنویسیم:

۳-۱. نسخه‌های خطی و چاپی:

بر اساس فهرست نسخه‌های خطی ایران - فنخا - از کتاب سلوة الحزین قطب راوندی چند نسخه وجود دارد؛ از جمله نسخه‌ای بانام سلوة الحزین که در کتابخانه‌های دانشگاه تهران به شماره نسخه ۴۰۰۴ و ۵۰۲/۱، مجلس به شماره نسخه ۱۲۴۰ و قم، مرکز احیاء به شماره نسخه ۲۶۱۵/۲. (درایتی، ۱۳۹۰، ج ۱۸، ص ۳۶۳). در بخشی از معرفی این نسخه موضوع اثر، ادعیه سرّ و دیگر ادعیه مأثوره و روایات مربوط به آن‌ها دانسته شده است (درایتی، ۱۳۹۰، ج ۱۸، ص ۳۶۲). نکته قابل توجه عناوین ابواب ذیل معرفی نسخه هست. این نسخه را مشتمل بر چهار باب دانسته‌اند که عناوین ابواب عبارت‌اند از: ۱. ذکر الدعاء و التضرع الی الله فی الصحة و المرض ۲. ذکر الصحة حفظها و مایتعلق بها ۳. ذکر المرض و منافعه العاجله و الآجله و ما جرى مجراها ۴. احوال الموت و احواله (درایتی، ۱۳۹۰، ج ۱۸، ص ۳۶۲).^۱

در همین فهرست کتابی با عنوان تحفة العلیل نیز به قطب‌الدین راوندی نسبت داده شده است که موضوع اصلی آن حدیث دانسته شده است و در معرفی آن چنین آمده است: «رساله کوتاهی است در حالات مریض. در این رساله دعا و حرزهایی که برای شفای برخی بیماری‌ها مفید است و آداب بیماری و احادیث در مورد بلا و صبر بر آن و سایر اوصافی را که شایسته است مریض رعایت کند، از روایات

۱. در کتاب‌های چاپ شده باب اول بدون عنوان هست!

استخراج و در چند باب مرتب نموده است» (همان، ج ۷، ص ۵۴۴). از این کتاب دو نسخه خطی گزارش شده است: تهران، کتابخانه مجلس به شماره نسخه ۱۲۳۶۲/۲ و اصفهان، کتابخانه‌های اصفهان به شماره نسخه ۳۰/۱ (همان، ج ۷، ص ۵۴۴).

در معرفی نسخه کتابخانه مجلس گفته شده است این نسخه فقط چند فصل نخست کتاب را شامل است. در ادامه عناوین فصول این نسخه را چنین نوشته است: فصل فی سلوة المريض، فصل فی التداوی بتربة الحسين ع، فصل فی ادعية مفردة لاوجاع معينة، فصل فی كيفية تناول المأكولات و المشروبات، فصل فی ذکر الموت فرحته و ترحمته، فصل فی تلقين الميت عند موته، فی دفن الميت و ذکر القبر و احواله، فصل فی التعاذی و نحوها، فصل فیما ینبغی ان یکون و وصیته و احواله.

عبدالحلیم عوض الحلّی در تحقیق خود از سلوة الحزین، چهار نسخه در اختیار داشته است که سه نسخه آن در کتابخانه‌های ایران و یک نسخه در نجف موجود است؛ بنا بر رمزگذاری محقق نسخه (ح) با نام تحفه العلیل أو دعوات الراوندی که در کتابخانه آیت‌الله حکیم در نجف وجود دارد؛ نسخه (د) با نام سلوة الحزین المعروف بالدعوات موجود در کتابخانه دانشگاه تهران به شماره ۵۰۲؛ نسخه (ا) با همان نام نسخه پیشین موجود در کتابخانه مجلس شورای اسلامی به شماره ۱۲۴۰. عبدالحلیم الحلّی این نسخه‌ها را ناقص دانسته و بر این باور است ابتدا و انتهای این نسخه‌ها افتادگی دارد. اما نسخه چهارم که با رمز (س) شناسانده شده است تحفه العلیل نام دارد که به همراه نسخه‌ای از کتاب منهاج الصلاح فی اختصار المصباح به سال ۷۳۳ ق توسط محمد بن علی طبری یکی از شاگردان علامه حلّی استنساخ شده است. این نسخه در کتابخانه ملی شورای اسلامی به شماره ۱۲۳۶۲ وجود دارد. محقق این نسخه را بسیار مختصر و رداء الخط (= بد خط و ناخوانا) توصیف کرده است و بر این باور است نه از ابتدای نسخه بلکه از وسط و انتهای آن افتادگی‌های بسیار دارد. در بعضی احادیث و صفحات کتاب، تقدیم و تأخیر وجود دارد (قطب راوندی، ۱۴۲۷ق، مقدمه محقق، ص ۶۳-۶۷).

صاحب الذریعه از دو کتاب با عنوان دعوات الراوندی و سلوة الحزین راوندی یاد کرده (آقابزرگ تهرانی، ۱۴۰۳ق، ج ۸/ ۲۰۱؛ ج ۲۲۳/۱۲) و تصریح می‌کند اصل کتاب سلوة الحزین نام دارد؛ اما مشهور به الدعوات هست و علامه مجلسی در بحارالانوار نیز از این کتاب با عنوان دعوات نقل کرده است. شیخ آقابزرگ از کتابی با عنوان تحفه العلیل یاد کرده است و موضوع آن را ادعیه، احراز، آداب، احادیث بلا و اوصاف برخی از خوراکی‌ها دانسته است. مؤلف کتاب را قطب‌الدین راوندی معرفی کرده است. وی همچنین به نقل دیدگاه خوانساری درباره این کتاب و ارتباطش با قطب راوندی پرداخته است (آقابزرگ

تهرانی، ۱۴۰۳ق، ۴۵۶/۳). خوانساری بر این باور است تحفة العلیل، جز کتاب دعوات راوندی موسوم به سلوة الحزین است (خوانساری، ۱۳۹۰ق، ج ۴/ ۸).

سلوة الحزین تاکنون توسط دو ناشر و به دو تحقیق، به زیور طبع آراسته شده است؛ نخست تحقیق سید محمدباقر موحد ابطحی اصفهانی که به سال ۱۴۰۷ق توسط مؤسسه تحقیقات و نشر معارف اهل‌ال‌بیت (ع)، در قم به چاپ رسید. محقق افزون بر مقدمه خود، بخشی با عنوان «مستدرکات الدعوات» را به کتاب افزوده است. این بخش مشتمل بر ۶۵ روایت است که علامه مجلسی در بحارالانوار و محدث نوری در مستدرک‌الوسائل به نقل از دعوات راوندی آورده‌اند؛ اما در نسخه‌های خطی این اثر موجود نبوده است. در این چاپ از دو نسخه خطی استفاده شده است؛ یک نسخه موجود در کتابخانه آیت‌الله مرعشی نجفی و دیگری نسخه کتابخانه مرکزی دانشگاه تهران (قطب راوندی، ۱۴۰۷ق، ص ۹). محقق از جزییات و معرفی نسخه‌ها سخن نگفته است و فقط به نقصان و افتادگی هر دو نسخه از ابتدا، وسط و انتهای آن یاد کرده است (همان).

دومین تحقیق و چاپ از کتاب سلوة الحزین به تحقیق عبدالحلیم عوض الحلی است که در سال ۱۴۲۷ق، در قم به همت کتابخانه علامه مجلسی و توسط منشورات دلیل ما منتشر شد. پیش از این تصریح شد محقق در تحقیق خود بر چهار نسخه خطی توجه داشته است. وی مقدمه‌ای مفصل در معرفی قطب راوندی و آثار وی ارائه داده است (۱۱-۶۹). در این تحقیق نیز بخشی با عنوان مستدرکات آمده است و در آن تعداد ۴۶ روایت از آنچه که علامه مجلسی و محدث نوری نقل کرده‌اند و در نسخه‌های خطی موجود نبوده است، آورده است (۳۴۲-۳۵۴).

مطلب مهمی که درباره تحقیق عبدالحلیم عوض الحلی قابل ذکر است این است که محقق بر نسخه خطی رمزگذاری شده با علامت (س) که قدیمی‌ترین نسخه از کتاب «تحفة العلیل» راوندی است اعتماد کرده و آن را بخشی از اصل کتاب سلوة الحزین راوندی دانسته است. این نسخه همان نسخه مورد معرفی آقابزرگ تهرانی است که صاحب روضات الجنات آن را کتابی مستقل از دعوات یا سلوة الحزین می‌دانست. عبدالحلیم عوض الحلی بخش نخست این نسخه با عنوان «مقدمة فی المرض و الابتلاء» را به‌عنوان مقدمه مؤلف در تحقیق خود آورده است. این بخش دربردارنده ۳۳ روایت است. همچنین در پایان باب سوم کتاب، سه فصل بدون ذکر عنوان که مجموعاً مشتمل بر ۶۱ حدیث هست را از نسخه (س) آورده است. نیز در پایان تحقیق عبدالحلیم عوض الحلی فصلی با عنوان «التعازی» وجود دارد که مشتمل بر دو روایت است و آن نیز جزء منفردات نسخه (س) است؛ بنابراین دلیل اختلاف تعداد روایات دو تحقیق

صرف نظر از بخش احادیث مستدرکات که تعداد آن در دو تحقیق متفاوت است معلوم می‌شود؛ تعداد روایات دو تحقیق مذکور متفاوت است؛ تحقیق موحد ابطحی اصفهانی دارای ۸۲۰ روایت و تحقیق عبدالحلیم عوض الحلی مشتمل بر ۸۹۷ روایت است که اگر تعداد ۳۳ روایت بخش مقدمه و ۲۴ روایت افزوده در دو بخش کتاب را از آن بکاهیم تعداد روایات هر دو کتاب نزدیک به هم می‌شود.

۳-۲. ساختار کتاب

اکنون پس از معرفی نسخه‌های خطی و چاپی سلوة الحزین و ناظر به مطالب آن‌ها می‌توان بهتر از ساختار کتاب سخن گفت. بر اساس آخرین تحقیق کتاب که توسط عبدالحلیم عوض الحلی انجام یافته است این کتاب مشتمل بر یک مقدمه و چهار باب است؛ اما تحقیق پیشین که توسط موحد ابطحی اصفهانی انجام شده است بدون مقدمه است و مشتمل بر چهار باب است:^۱

باب نخست بدون ذکر عنوان، خود مشتمل بر دو فصل با عنوان «فی فضل الدعاء» و «فی کیفیت الدعاء و آداب و اوقات استجابته» است. ذیل فصل اخیر از دو فصل بدون ذکر شماره و با عناوین «فی ألح الدعاء و أوجزه» و «فی ذکر استجابة دعاء الصادقین علیهما السلام و برکاتهم و دعائهم و صلواتهم عند استجابة الدعاء» یاد شده است. در مجموع این بخش حکم مباحث مقدماتی پیرامون دعا را دارد و در آن روایاتی از فضیلت، اهمیت، آداب و شرایط و اوقات اجابت دعا و موانع اجابت آن و نیز مصادیقی از استجابات دعا توسط امامان معصوم (علیهم السلام) ذکر شده است. این باب مشتمل بر ۱۷ روایت و در ۵۷ صفحه آمده است.^۲

لازم به ذکر است در معرفی نسخه خطی موجود در کتابخانه دانشگاه تهران عنوان باب نخست چنین ذکر شده است: ذکر الدعاء و التضرع الی الله فی الصحة و المرض (درایتی، ۱۳۹۰، ج ۱۸، ص ۳۶۲)

باب دوم با عنوان «فی ذکر الصحة و حفظها و ما یعلق بها» به موضوع صحت و سلامتی و آنچه به حفظ سلامت مربوط است اختصاص یافته است. این باب مشتمل بر چهار فصل است: «فی خصال یتغنی بها عن الطب»، «فی صحة البدن و العافیة بالصلاة و الدعاء و الذکر لله سبحانه فی السفر و الحضر». ذیل فصل اخیر سه فصل آمده است. فصل نخست با عنوان «صلوات النبی و الأئمة علیهم الصلاة و السلام» و ذیل آن موضوعاتی نظیر «تسبیح النبی و الأئمة علیهم الصلاة و السلام»، «صلوات الأسبوع»، «عودة الأسبوع»، «ما یعمل فی أول الشهر»، «ما یعمل فی طول الدهر»، «الدعاء بعد کل رکعتین منهما» آمده

۱. درباره مقدمه مذکور و جایگاه آن در کتاب در بخش تحلیل ساختار سخن خواهیم گفت.

۲. تعداد روایات و صفحات بر اساس تحقیق موحد ابطحی اصفهانی ارائه شده است.

است. دو فصل دیگر عبارت‌اند از: «فی فنون شتی من حالات العافیة و الشکر علیها» و «فی ذکر اشیاء من المأكولات و المشروبات و کیفیت تناولها».

مؤلف در این باب کوشیده است آن دسته از ویژگی‌هایی را بشناساند که با وجود آن‌ها آدمی از طب بی‌نیاز می‌شود. عافیت و سلامتی با کمک نماز و دعا، نمازهای پیامبر و ائمه علیهم‌السلام، تسبیح‌های پیامبر و ائمه علیهم‌السلام، نمازهای ایام هفته، و تعویذهای ایام هفته و نیز حالات عافیت و شکر به آن و نیز برشماری برخی از خوردنی‌ها و نوشیدنی‌ها و چگونگی تناول از مطالب این بخش است. باب دوم مفصل‌ترین بخش کتاب است و مشتمل بر ۲۷۸ روایت است. ۸۹ صفحه را به خود اختصاص داده است.

باب سوم با عنوان «فی ذکر المرض و منافعہ العاجلة و الآجلة و ما یجری مجراها» به بیان بیماری و منافع و فواید دنیوی و اخروی آن می‌پردازد. این باب خود مشتمل بر شش فصل با عناوین: «فی صلاة المريض و صلاحه و آدابه و دعائه عند المرض»، «دعاء العلیل»، «فی التداوی بتربة ابي عبد الله الحسين عليه السلام و الدعاء و الصدقة و الحث علی ذلك»، «فی ذکر ادعية مفردة لاوجاع معينة»، «فی ما یجب أن یكون المريض علیه و ما یستحب له»، «فی عیادة المريض و وصیته و أحواله».

در این فصل‌ها به موضوعاتی نظیر نماز بیمار، ادب بیماری، آداب عیادت و دعای به هنگام بیماری، درمان با تربت پاک امام حسین (ع)، دعا و صدقه، دعاهایی برای برخی دردهای مشخص، آنچه از اعمال که بر مریض مستحب است، عیادت مریض و وصیت بیمار آمده است. روایات این باب، ۱۹۸ حدیث است و ۷۲ صفحه را به خود اختصاص داده است.

باب چهارم با عنوان «فی أحوال الموت و أهواله» به نقل روایاتی درباره مرگ و حالات و احوالات محتضر و اعمال و ادعیه خاص به هنگام احتضار مؤمن و نیز آداب و ادعیه مربوط به دفن و تلقین و جز آن پرداخته است. این باب مشتمل بر سه فصل با عناوین: «فی ذکر الموت و فرحته و نرحته»، «فی تلقین المحتضر عند الموت و غسله و تشیعه»، «فی دفن الميت و تکفینه و زیارته و ذکر القبر و أحواله» است. تعداد روایات این باب ۱۷۳ روایت است و در ۴۸ صفحه آمده است.

بخش «مستدرکات» عنوان بخش الحاقی محققان هر دو تحقیق است. روایاتی در منابع پسین یافت شده که به نقل از قطب‌الدین راوندی در سلوة الحزین است؛ اما در نسخه‌های خطی آن موجود نیست. از این روی در هر دو چاپ، محققان بخشی را با عنوان مستدرکات بر کتاب افزوده‌اند. روایات مستدرکات برگرفته از دو کتاب بحارالانوار علامه مجلسی و مستدرک‌الوسائل محدث نوری است. تعداد روایات مستدرک در تحقیق موحد ابطحی اصفهانی ۶۵ و در تحقیق عبدالحلیم عوض الحلی، ۴۶ روایت است.

۴. ویژگی‌ها و شیوه تدوین

سلوة الحزین کتابی حدیثی است که مؤلف به صورت مرسل و اکتفا به نام گوینده حدیث یا یک یا دو تن از راویان متصل به معصوم (ع) و نیز بدون هیچ سخن و نظری احادیثی چند آورده است. در این کتاب فقط در دو موضع، مؤلف ذیل روایت سخن گفته است و به نوعی برداشت خود از حدیث را بیان کرده است (ص ۴۴، ذیل حدیث ۱۰۴؛ ص ۱۱۳، ذیل حدیث ۲۵۴)؛ البته این احتمال وجود دارد که این دو مورد از کلام مستسخان باشد؛ زیرا رویه مؤلف، فقط نقل احادیث است.

توجه به حجم ابواب کتاب نشان می‌دهد مفصل‌ترین بخش کتاب، بخش دوم در موضوع صحت و سلامتی و برخی دستورات در خصوص سبک زندگی در خوردن و آشامیدن است. ضمن همین فصل درباره نعمت سلامتی و شکر بر آن و نیز اعمال عبادی مرتبط با سلامت و عافیت از جمله نمازها، تسبیحات و تعویذها ذکر شده است. برخی از این اعمال مربوط به زمان‌های خاص و دارای کیفیت خاص است و بعضاً کمیت در آن نمایان است.

نام سلوة الحزین نام جدیدی در حوزه کتب ادعیه هست و متفاوت از عناوین کلیشه‌ای پیش از خود هست. البته از نگاهی دیگر این کتاب در واقع کتاب دعا نیست؛ بلکه کتاب حدیثی در موضوع احادیث پیرامونی دعا و آداب و اوقات آن و نیز ادعیه ویژه ایام سلامتی و بیماری است.

گوینده روایات کتاب، پیامبر اکرم (ص) و امامان اهل بیت (ع) هستند و در معدود مواردی افرادی از تابعان و جز آن نیز در شمار گویند روایت قرار می‌گیرند. راوندی در کتابش بیشترین روایات را به ترتیب از پیامبر اکرم (ص)، امام صادق (ع) و حضرت علی (ع) نقل کرده است و پس از ایشان روایاتی از امامان باقر، سجاد و کاظم علیهم السلام نقل کرده است. در این میان نکته قابل توجه در یادکرد نام پیامبر (ص) و امام صادق (ع) است که درباره پیامبر اکرم با عناوین «رسول الله» و «نبی» و درباره امام صادق (ع) با سه تعبیر «ابوعبدالله (ع)»، «صادق (ع)» و «جعفر بن محمد ع» یاد کرده است (ر.ک: قطب راوندی، ۱۴۲۷ق، فهرست اعلام، ص ۳۵۷-۴۱۴؛ قطب راوندی، ۱۴۰۷ق، ص ۱۰-۱۵).

به دلیل گستردگی موضوعی احادیث و نیز نقل این دست از احادیث در بسیاری از منابع پیشین چندان نمی‌توان با دقت درباره منابع راوندی در تدوین سلوة الحزین سخن گفت. اما با توجه به برخی تصریحات در متن کتاب و نیز معدود احادیثی که به ندرت در یک یا دو منبع پیشین نقل شده است می‌توان درباره منابع راوندی سخن گفت. راوندی در چهار مورد از ابن بابویه حدیث نقل کرده است (ص ۶۵، ح ۱۶۳؛ ص ۶۶، ح ۱۶۴؛ ص ۷۰، ح ۱۶۹؛ ص ۲۰۷، ح ۵۶۳) که بررسی حدیث در آثار شیخ صدوق نشان می‌دهد این احادیث در کتاب‌هایی چون علل الشرایع، کمال‌الدین و تمام النعمة و نیز ثواب الاعمال و عقاب

الاعمال آمده است. در یک مورد به نقل از شیخ حدیثی خود از ابوعلی طوسی از ابوجعفر طوسی حدیثی نقل کرده است (ص ۲۷، ح ۴۷) که آن را در امالی شیخ طوسی باز یافتیم (طوسی، ۱۴۱۴ق، ص ۲۸۹). تخریح تعدادی از روایات سلوة الحزین در باب دوم نشان می‌دهد کتاب طب الائمه (ع) فرزندان بسطام یکی از مهم‌ترین مصادر راوندی در نقل احادیث فصول اولیه این باب بوده است. همچنین در فصل پایانی باب نخست در موضوع بیان مصادیقی از استجاب دعا توسط امامان معصوم (علیهم‌السلام) تعدادی از روایات در کتاب الخرائج و الجرائح مؤلف نیز نقل شده است.

در پایان سخن از منابع راوندی، می‌توان گفت به دلیل بسامد بالای نقل احادیث نبوی این گمان تقویت می‌شود که قطب راوندی به منابع حدیثی اهل سنت نیز نظر داشته است. کم‌وبیش در کتاب اسامی برخی صحابه و تابعان و علمای اهل سنت به چشم می‌خورد (قطب راوندی، ۱۴۲۷ق، ص ۴۰۰-۴۰۷). یکی دیگر از ویژگی‌های سلوة الحزین این است که ادعیه‌ای بسیاری برای برخی زمان‌های خاص و نیز باکیفیت خاص آوردن آمده است و بدین طریق میان دعا و زمان ارتباط برقرار کرده است.

در این مجموعه چندان دقیق نمی‌توان از اختصار و تفصیل ادعیه سخن گفت؛ زیرا بسیاری از احادیث، گزارش‌ها و حکایاتی مفصل هست که از مضمون آن‌ها نکته و مطلبی در خصوص برخی موضوعات پیرامونی دعا می‌توان به دست آورد. اما در خصوص ادعیه ذکر شده نوعاً رویه مؤلف ذکر ادعیه مختصر است.

توجه راوندی در این کتاب به مقوله آداب و شرایط دعا قابل توجه است و در واقع این بخش که باب نخست کتاب را به خود اختصاص داده است گویی مقدمه‌ای در ورود به موضوع و ذکر ادعیه هست. او مقدماتی از مبحث دعا از جمله اهمیت، ضرورت و آداب دعا را ذکر کرده است.

در این کتاب به‌ویژه در باب نخست، داستان‌ها و حکایاتی و گزارش‌هایی مبنی بر گشایش کارها و اجابت دعای بندگان در شرایط خاص و با اذکار خاص نقل شده است.

یکی از نکات قابل توجه در گزینش روایات در باب نخست عدم تفکیک میان روایات ذکر و دعا هست. لازم به توضیح است که دعا و ذکر دو مفهوم هم‌نشین هستند و در ادبیات شفاهی و مکتوب نیز نوعاً باهم بکار می‌رود. صاحبان قلم نیز از دیرباز تاکنون این مفاهیم را در کنار هم به کار برده‌اند. تعبیر «الاذکار و الدعوات» در کتاب‌ها و گاه به‌عنوان نام کتاب‌ها فراوان بکار رفته است. اما واقع امر میان این دو مقوله تفاوت وجود دارد؛ «ذکر» مطلق یاد خدا و پرهیز از غفلت در همه احوال است و «دعا» خدا را خواندن و طلب خیر و سعادت دنیا و آخرت است. در تعریفی دقیق از مفهوم «ذکر» چنین آمده است:

ذکر، یاد خداوند، نشانه‌ها و نعمت‌های او در ذهن است و تجلی بخشیدن به این مرور ذهنی در گفتار با گزاردن آیین‌هایی چون تهلیل، تسبیح، لاحول گفتن، مرور و تکرار اسماء الحسنی یا مشارکت‌جویی در هر عمل آیینی فردی یا جمعی دیگری که سبب این یادآوری شود. در کاربردهای عرفی و آثار مکتوب مسلمانان تعبیر ذکر به نحو خاص برای اشاره به تکرار الفاظی چون حمد و تسبیح خدا و حتی به‌وضوح در تقابل با قرائت قرآن، دعا یا نماز بکار می‌رود (مهروش، ۱۳۸۹، ص ۷۰)؛ بنابراین می‌توان گفت وجه مشترک هر دو، ارتباط با خدا هست. در واقع ارتباط ذکر و دعا را می‌توان این‌گونه تبیین کرد که «دعا» گام بعد از «ذکر» است. بعد از یاد خدا و حضور قلب و بعد از کسب آمادگی لازم روحی راحت‌تر می‌توان از خدا طلب کرد و یاری و استعانت جست. البته برخی نیز با استناد به برخی روایات گفته‌اند، معمولاً هرگونه دعا کردن از جمله استغفار یا حاجت خواستن از خداوند نیز، نوعی ذکر او تلقی می‌شود (همان، ص ۷۳ به نقل از ابن ابی عاصم، ۵۸).

موضوع هم‌نشینی دو واژه دعا و ذکر و تفاوت ماهوی آن در برخی احادیث و نیز عملکرد برخی صاحبان آثار دعایی به‌ویژه در آثار عرفانی بیان‌شده و گاه در تدوین اثر نمایانده شده است.

برخی احادیث باب نخست کتاب سلوة الحزین که مفهوم ذکر در آن یاد شده است عبارت‌اند از: «و قَالَ أَبُو جَعْفَرٍ مَكْتُوبٌ فِي التَّوْرَةِ أَنَّ مُوسَى ع سَأَلَ رَبَّهُ جَلَّ وَ عَلَا قَالَ إِلَهِي إِنَّهُ يَأْتِي عَلَيَّ مَجَالِسُ أَعْرُكَ وَ أُحِلُّكَ أَنْ أَدُكَّرَكَ فِيهَا فَقَالَ [اللَّهُ] عَزَّ وَ جَلَّ يَا مُوسَى اذْكُرْنِي عَلَى كُلِّ حَالٍ وَ فِي كُلِّ أَوَانٍ» (قطب راوندی، ۱۴۰۷ق، ص ۱۸).^۱ «قَالَ أَبُو عَبْدِ اللَّهِ ع إِنَّ اللَّهَ يَقُولُ مَنْ شَغَلَ بِذِكْرِي عَنْ مَسْأَلَتِي أُعْطِيَهُ أَفْضَلَ مَا أُعْطِيَ مَنْ يَسْأَلُنِي» (همان، ص ۱۹).^۲ «قَالَ مَا مِنْ الذِّكْرِ شَيْءٍ أَفْضَلُ مِنْ قَوْلٍ لَا إِلَهَ إِلَّا اللَّهُ وَ مَا مِنْ الدُّعَاءِ شَيْءٍ أَفْضَلُ مِنَ الْإِسْتِغْفَارِ ثُمَّ تَلَا فَأَعْلَمَ أَنَّهُ لَا إِلَهَ إِلَّا اللَّهُ وَ اسْتَغْفِرُ لِدُنْبِكَ» (همان، ص ۲۰).^۳ «وَ عَنْهُ يَا رَبِّ وَ دِدْتُ أَنِّي أَعْلَمُ مَنْ تُحِبُّ مِنْ عِبَادِكَ فَأَجِبْهُ قَالَ إِذَا رَأَيْتَ عَبْدِي يُكْثِرُ ذِكْرِي فَأَنَا أُذِنْتُ لَهُ فِي ذَلِكَ وَ أَنَا أَحِبُّهُ وَ إِذَا

۱. امام محمد باقر (علیه السلام) فرمود: در تورات نوشته شده است که موسی (علیه السلام) پروردگارش جل و علا را خواند و گفت: ناگزیرم در مکانهایی بنشینم که تو را والاتر و بالاتر از آنی که در آنجا یادت کنم. خداوند: فرمود: ای موسی، در هر حال و هر دم مرا یاد کن.

۲. امام صادق (علیه السلام) فرمود: خدا می‌فرماید: هر کس به جایی درخواست از من به یاد من باشد و ذکر من او را به خود مشغول دارد من به او بیش از درخواست کننده ام عطا می‌دهم.

۳. هیچ‌ذکری برتر از قول لا إِلَهَ إِلَّا اللَّهُ نیست و هیچ‌دعایی برتر از استغفار نیست. آن‌گاه این آیه را تلاوت فرمود: فَأَعْلَمَ أَنَّهُ لَا إِلَهَ إِلَّا اللَّهُ وَ اسْتَغْفِرُ لِدُنْبِكَ.»

رَأَيْتَ عَبْدِي لَا يَذْكُرُنِي فَأَنَا حَبِيبُهُ عَنْ ذَلِكَ وَ أَنَا أَبْعَثُهُ» (همان، ص ۲۰)،^۱ «قَالَ النَّبِيُّ ص يَقُولُ اللَّهُ يَا ابْنَ آدَمَ ادْكُرْنِي بَعْدَ الْعَدَاةِ سَاعَةً وَ بَعْدَ الْعَصْرِ سَاعَةً أَكْفِكَ مَا هَمَّكَ» (همان، ص ۳۴).^۲

چینش مطالب در سلوة الحزین بر اساس عناوین ابواب و فصول نشان می دهد، راوندی به خوبی میان موضوعاتی نظیر دعاها، نمازها، اعمال مستحبی، تسبیحات و تعویذها تفکیک قائل شده است. درعین حال مطالعه روایات هر یک از ابواب حاکی از وجود نظم منطقی در چینش و ترتیب روایات وجود دارد. در سلوة الحزین اشکال و عناصر مختلف دعا اعم از دعا، ذکر، استغفار، توسل و اعمال مستحبی و حرز ذیل یک باب مشاهده می شود. نکته قابل توجه اینکه در این کتاب، از زیارات و مزار امامان (ع) مطلبی ذکر نشده است.

محتوای دعاها عرض حال و نیاز خواهی در این کتاب، متنوع است؛ اما مهم ترین آن ها طلب صحت و عافیت و نیز حفظ از بلا، بیماری، مصیبت، دفع شر دشمن است.

قطب الدین راوندی تعدادی از روایات - بالغ بر ۹۰ روایت - را به صیغ مجهول و با استفاده از افعالی چون «رُوی»، «سئل» و «قیل» گزارش کرده است.

۵. نگاهی تحلیلی به ساختار و محتوا

درباره ارتباط موضوعات چهار باب کتاب سلوة الحزین می توان دو گونه سخن گفت:

یکی اینکه همسو با دیدگاه صاحب روضات الجنات بر این باور باشیم که این مجموعه در واقع دو اثر مجزا از مؤلف بوده است و در دوره متأخر تصور شده است مطالب متعلق به یک اثر هست. به نظر می رسد این دیدگاه از این رو مطرح شده است که در میان نسخه های خطی اثر و نیز در میان تألیفات قطب الدین راوندی افزون بر سلوة الحزین، اثری موسوم به تحفة العلیل گزارش شده است. بر اساس این دیدگاه درواقع سلوة الحزین و تحفة العلیل عنوان دو اثر مجزا از راوندی است؛ یکی در موضوع دعا به طور عام و دیگری در باب روایات موجود درباره صحت و سلامتی و بیماری و ...

۱. پروردگارا، کاش می دانستم که از بندگانت کدامین را دوست می داری تا دوستش بدارم. خطاب آمد که هر گاه بنده ام را دیدی که مرا بسیار یاد می کند، بدان که من او را توفیق و اجازت داده ام و من دوستش دارم. و چون بنده ام را دیدی که مرا یاد نمی کند، من او را باز داشته ام و من دشمنش دارم.

۲. پیغمبر (ص) فرمود: خداوند عز و جل فرمود ای پسر آدم پس از بامداد ساعتی بیاد من و در عبادت من بسر آر و بعد از عصر نیز مرا ساعتی یاد کن، تا خواسته هایم را کفایت کنم.

دیگر آنکه ما با یک مجموعه مواجه هستیم که موضوع اصلی آن ادعیه و آداب سلامتی و بیماری و پس از آن ادعیه احتضار و آداب تلقین و تغسیل و کفن و دفن مؤمن است. آنچه در ساختار کتاب موجب توجه ما به این اثر شد باب دوم کتاب هست که اگرچه برخی فصول آن ارتباط با موضوع دعا را نمایان کرده است؛ اما همه روایات منقول در این باب این گونه نیست. به واقع درک ارتباط موضوع بهداشت و طب با دعا آن هم با نوع احادیثی که قطب راوندی در این مجموعه آورده است کمی مشکل به نظر می‌رسد. اگرچه بخشی از احادیث حوزه سلامت جسم را می‌توان به موضوع دعا مرتبط دانست؛ اما واقعیت این است که برخی احادیثی که راوندی در این باب آورده است هیچ ارتباطی با مقوله دعا حتی به معنای موسع و عام آن ندارد؛ روایاتی نظیر: پرهیز از پرخوری و ارتباط مستقیم آن با سلامتی، صحیح و اندازه خوردن طعام موجب بی‌نیازی از طبیب می‌شود. پرهیز از سرمای آغاز زمستان، خوردن وعده‌های غذایی به موقع، بهداشت مو و ناخن، فایده سرمه کشیدن برای چشم، استعمال بوی خوش و ارتباط آن با عقل و ...

البته در برخی روایات طب مشاهده می‌شود میان سلامت جسم و دعا و سایر اعمال عبادی ارتباط برقرار شده است: برخی روایات سلامت جسم را نشان از نشاط در عبادت دانسته است. به مثل پرخوری، سستی و تبلی در عبادت را می‌آورد. هضم غذا با ذکر خدا و نماز به خوبی انجام می‌شود. سلامتی جسم با روز گرفتن ارتباط مستقیم دارد، مسافرت و گذاردن حج و عمره و نماز شب موجب سلامتی می‌شود، آغاز خوردن غذا با نام خدا و اتمام آن با شکر خدا موجب برکت و سلامت می‌شود.

اگر بخواهیم همسو با دیدگاه غالب کتابشناسان نُسَخ برجای مانده تحفه العلیل و سلوة الحزین را مجموعه‌ای از یک کتاب بدانیم شاید بتوان گفت: هدف اصلی تدوین این مجموعه، ارائه ادعیه بیماری و سلامتی و موضوعات مرتبط با آن است. زیرا اولاً عنوان باب نخست کتاب که در موضوع اهمیت، آداب و شرایط و مواعید اجابت دعا هست و در نسخه‌های چاپی کتاب این عنوان ذکر نشده است بر اساس گزارش فنخا درباره معرفی نسخه خطی موجود در کتابخانه دانشگاه تهران، کاملاً مرتبط با باب دوم است. این عنوان چنین است: باب ذکر الدعاء و التضرع الی الله فی الصحه و العرض (درایتی، ۱۳۹۰، ج ۱۸، ص ۳۶۲). همچنین در باب دوم که طولانی‌ترین بخش کتاب است ابتدا به عنوان مقدمه احادیثی در موضوع بهداشت و سلامت فردی مطرح شده است. برخی بیماران با ادعیه و طبابت بهبود یافته و شکر بر سلامتی باز یافته دارند و ادعیه خاص خود اما برخی بیماری‌ها مؤمن را در حالت احتضار و مشرف به مرگ می‌کند. راوندی برای هر دو گروه آداب و ادعیه مرتبط در فرهنگ روایی مسلمانان به ویژه شیعیان را از منابع مهم حدیثی استخراج و در این مجموعه یکجا نقل کرده است.

نکته قابل توجه دیگر در باب ساختار کتاب، افزوده‌ای است که در تحقیق عبدالحلیم عوض الحلی تحت عنوان «مقدمة فی المرض و الابتلاء» برگرفته از نسخه (س) آمده است. در این مقدمه سی‌وسه حدیث نقل شده است و مشتمل بر آن دسته از احادیثی است که بیانگر حکمت درد و مرض و گرفتاری‌ها و مصائب برای انسان‌هاست. نخستین حدیث از امام صادق علیه‌السلام گویای این است که مؤمن هم به مصیبت و هم به بیماری تنش از خداوند اجر می‌گیرد.

از آنجا که این بخش از روایات مناسب با باب دوم کتاب است کمی دشوار است که به‌عنوان مقدمه‌ای بر کل کتاب دانست. این روایات همخوانی و هماهنگی بسیار با روایات فصل اول از باب دوم دارد.

در پایان این نوشتار که در واقع درآمدی بر پژوهش گسترده و عمیق‌تری بر کتاب سلوة الحزین راوندی است خوب است دیدگاه یکی از محققان درباره گونه و نوع کتاب راوندی نقل کنیم. یکی از محققان از گونه شناسی ادعیه سخن گفته است و بر اساس شاخصه‌های سبکی و شیوه تدوین آثار مرتبط با دعا، اقسام کتب دعا را به گونه‌های پنج‌گانه ادبیات دعایی، ادبیات فقهی، ادبیات آموزشی، ادبیات تخصصی و ادبیات نمادگرا تقسیم کرده است (مهروش، ۱۳۸۹، ۲۰۱-۲۱۳). او از سلوة الحزین راوندی در گونه ادبیات تخصصی یاد کرده است (همان، ۲۰۹). مقصود از گونه ادبیات تخصصی کتب ادعیه از نگاه این محقق چنین است: از حدود اواخر سده ۴ ق به‌تدریج نگارش در زمینه ادبیات دعایی به کاری تخصصی بدل شد و عالمانی پدید آمدند که کار اصلی و جدی آن‌ها، نگارش کتب ادعیه بود یا حداقل نگارش در زمینه دعا را همچون حرفه‌ای تخصصی پی گرفتند. در این دوره، هر آنچه میراث دعایی محسوب می‌شد و برخاسته از هر مکتب و اندیشه‌ای بود، مأخذی برای نگارش حرفه‌ای به شمار آمد و ادعیه مختلف به سبب اشتراکشان در دعا بودن، کنار هم نشستند. نخستین ویژگی آثار این دوره، برخورداری از نام‌های جدید و خلاف کلیشه‌های کهن سابق است؛ آثاری چون سلوة الحزین، الذاکار، مهج الدعوات، اقبال الاعمال و... همگی به این دوره تعلق دارند. معمولاً موضوعات بحث نیز تخصصی‌تر است و در برگیرنده همه موضوعات مرتبط با دعا نیست. در این آثار، توجه به نیازهای فردی و اجتماعی و ارزش‌های فردی و اجتماعی کنار هم نشسته است. به‌واقع این گونه از تألیفات دعایی را باید به آمیختگی همه ویژگی‌های رایج ادبیات دعایی در اعصار پیشین شناخت. نویسندگان این دست کتاب‌ها نوعاً کمتر تألیفات فقهی دارند و بیشتر در زمینه‌های نزدیک به ادبیات دعایی همچون تفسیر، اخلاق و... آثاری بر جای نهاده‌اند. ویژگی دیگر این گونه، آداب‌گرایی به شکل پررنگ است. (مهروش، ۱۳۸۹، ص ۲۰۸-۲۰۹).

نتیجه‌گیری

- ❖ سلوة الحزین در شمار کتب ادعیه به معنای خاص نیست؛ بلکه کتابی حدیثی است که روایات موضوع دعا و صحت و بیماری در آن گردآوری شده است.
- ❖ روایات نبوی و پس‌ازآن روایات امام صادق (ع) سهم بسیاری از روایات سلوة الحزین را به خود اختصاص داده است.
- ❖ سلوة الحزین و تحفه العلیل عنوان کتابی حدیثی است که مؤلف آن، قطب‌الدین راوندی احادیثی را به‌صورت مرسل و بدون هیچ سخن و نظری آورده است؛ او ابتدا دو گونه حدیث به‌عنوان مباحث مقدماتی نقل کرده است؛ احادیثی درباره دعا و آداب و شرایط آن و احادیثی در طب و بهداشت. آنگاه وارد موضوع اصلی که هدف تدوین اثر هست رفته و احادیث معتبر درباره ادعیه، حکایات و گزارش‌هایی پیرامون بیماری‌ها، شکر و صبر بر آن‌ها، راه‌های بهبود و درمان برخی بیماری‌ها، ادعیه، اذکار، نمازها، تسبیحات و تعویذهای امامان اهل‌بیت (علیهم‌السلام) از مهم‌ترین و معتبرترین مصادر حدیثی استخراج کرده است.
- ❖ کتاب‌های شیخ طوسی، شیخ صدوق، خصوص کتاب طب الائمه فرزندان بسطام ازجمله منابع قطب‌الدین راوندی در تدوین سلوة الحزین بوده است.

منابع:

- افندی، عبدالله بن عیسی بیگ، ۱۴۳۱ق، ریاض العلماء و حیاض الفضلاء، محقق: حسینی اشکوری، احمد، بیروت، مؤسسة التاریخ العربی.
- آقابزرگ تهرانی، محمد محسن، ۱۴۰۳ق، الذریعة إلى تصانیف الشیعة، چاپ سوم، بیروت، دار الأضواء.
- پاکتچی، احمد، ۱۳۹۸، «راوندی، قطب‌الدین»، دائرةالمعارف بزرگ اسلامی، ج ۲۴، تهران مرکز دائرةالمعارف بزرگ اسلامی.
- خوانساری، محمدباقر بن زین‌العابدین، ۱۳۹۰ق، روضات الجنات فی احوال العلماء و السادات، تحقیق: اسدالله اسماعیلیان، قم، اسماعیلیان.
- درایتی، مصطفی، ۱۳۹۰، فهرستگان نسخ خطی ایران (فنخا)، تهران، سازمان اسناد و کتابخانه ملی جمهوری اسلامی ایران.
- طوسی، محمد بن الحسن، ۱۴۱۴، امالی، تحقیق: مؤسسة البعثة، قم، دار الثقافة.

- قطب راوندی، سعید بن هبة الله، ۱۴۲۷ق، سلوة الحزین و تحفة العلیل الشهیر بالدعوات، تحقیق: عبدالحلیم عوض الحلی، قم، دلیل ما.
- قطب راوندی، سعید بن هبة الله، ۱۴۰۷ق، الدعوات للراوندی المشتهر بالدعوات، تحقیق: سید محمدباقر موحد ابطحي، الأصفهانی، قم، انتشارات مدرسه امام مهدی (عج).
- مجلسی، محمدباقر، ۱۴۰۳ق، بحارالانوار، ج ۱، چاپ دوم، بیروت، دار احیاء التراث العربی.
- مهروش، فرهنگ، ۱۳۸۹، مروری بر گستره دعاپژوهی، تهران، انتشارات بصیرت.
- نوری، حسین بن محمد، ۱۴۰۸ق، خاتمه مستدرک الوسائل و مستنبط المسائل، جلد ۱، قم، مؤسسه آل الیبت علیهم السلام

پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی
 پرتال جامع علوم انسانی